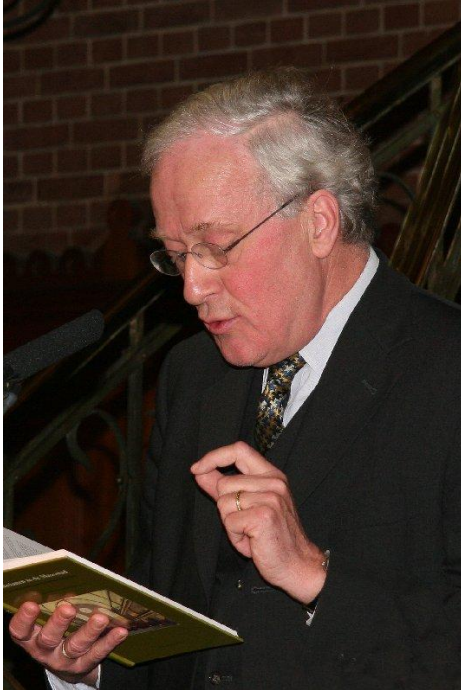

Theo L. Hetteema

Hier wordt het verlangen geboren...

In gewijzigde vorm verschenen in: [AdRem](#), jrg. 23 nr. 7 (juli-augustus 2012), 12-13.

In 1981 verscheen de dissertatie van Marius van Leeuwen: *The Surplus of Meaning. Ontology and Eschatology in the Philosophy of Paul Ricoeur*. In dit boek gaf Marius van Leeuwen een weergave van het denken van de Franse filosoof Paul Ricoeur. 'Initium', begin, is het thema van dit nummer van AdRem. Mij valt dan de gedachte in: wat als Marius van Leeuwen opnieuw zijn dissertatie over Ricoeur zou schrijven? Zou hij dan nog steeds het denken van Ricoeur uitdrukken onder de noemer van een 'surplus aan betekenis'?

Om die vraag te beantwoorden gaan we terug naar 1981. Het was in die tijd al een hele prestatie om het denken van Paul Ricoeur vanaf zijn vroegste werken tot aan zijn recente publicaties te volgen en te omvatten. Paul Ricoeur (1913-2005) is een denker geweest die zich liet bepalen door allerlei vragen die zich aandienen. In zijn vroege studietijd was dat bijvoorbeeld de vraag: wat moet het onbewuste domein van de menselijke geest, zoals door Freud

blootgelegd, betekenen voor een rationele Franse reflexieve filosofie die zich vanaf Descartes heeft laten leiden door het adagium: ik denk, dus ik ben? En verder: wat kan de menselijke persoon nog betekenen, als er zo'n onmenselijke Eerste Wereldoorlog is geweest (Ricoeur was een oorlogswes) en de Spaanse burgeroorlog vragen stelt over persoon en massa?

Ricoeur ontwikkelde zich al snel tot een filosoof die openstond voor wat buiten zijn traditie op hem afkwam. Als krijgsgevangene in Duitsland in de Tweede Wereldoorlog verdiepte hij zich in Husserl, wiens fenomenologie hem een weg wees om de verschijnselen die zich aan de mens voordoen te doordenken.

Met die filosofische bagage zette Ricoeur zich aan een meerdelig project, waarin hij de mogelijkheden en onmogelijkheden van de menselijke wil wenste te exploreren. Waarin is de mens vrij, wat kan hij willen en verlangen, wat zijn de diepste krachten die hem bepalen en beperken? Dat leidt tot een antropologie waarin de 'feilbare mens' wordt omschreven: *L'homme faillible* uit 1960. De mens loopt met zijn wil om het goede te doen voortdurend vast in zijn eigen feilbaarheid. Maar toch blijft een zinvol bestaan over. 'De mens is de vreugde van het "ja" in de droefheid van het eindige bestaan,' schrijft Ricoeur. Ja zeggen tegen het leven, ondanks ellende, moedwillig kwaad of de pure ervaring van eindigheid. Het is een diepe overtuiging bij Ricoeur, die heel zijn filosofie doorademt.

Kun je zo'n overtuiging filosofisch beargumenteren en doordenken? Voor Ricoeur is het een bestaanservaring die aan het filosoferen vooraf gaat. De filosofie kan op haar eigen wijze herhalen hoe er een tegoed is aan betekenis dat de schijnbare betekenisloosheid van het bestaan doet overstijgen.

Die filosofische zoektocht krijgt voor Ricoeur een eigen accent wanneer hij ontdekt hoe verhalen en mythen een extra dimensie geven aan het doordenken van de menselijke mogelijkheden tot een zinvol bestaan. 'Het symbool geeft te denken,' schrijft Ricoeur in een ander boek uit 1960, *La*

symbolique du mal. Symbolen, metaforen of verhalen zijn anders dan de strakke filosofische reflectie. Maar juist daardoor weten ze iets aan de filosofie mee te geven.

In zijn boek uit 1981 heeft van Leeuwen nog net mee kunnen nemen hoe Ricoeur die hermeneutische bijdrage aan de filosofie, het interpreteren van talige uitdrukkingen en daarin een eigen vorm van nadenken zien, heeft uitgewerkt in een uitgebreide verkenning van metafoorgebruik en teksten. Steeds gaat het Ricoeur daarbij om het andere, dat wat pure filosofie zelf niet kan verwoorden en doordenken, maar waarin ze vanuit het vreemde en bevreemdende van menselijke taaluitingen een wending meekrijgt. Metaforen die een zwaai aan het letterlijke geven die 'eigenlijk' helemaal niet kan; verhalen die met hun plots allerlei heterogene elementen en personages in een zinvol geheel plaatsen; teksten die betekenis krijgen juist omdat er geen directe band met een spreker is... De filosofie kan er volop zich aan laven.

Marius van Leeuwen herkende in deze openheid voor het andere bij Ricoeur ook een religieus element. 'God' is niet zomaar een synoniem voor de orde van het bestaan of een fundament van het zijn. Het woord 'God' zegt voortdurend iets over het meer en het andere van het zijn. De theologie kent het woord 'eschatologie' voor deze basale openheid naar het andere. En dat is de noemer waarmee Van Leeuwen de rondgang in zijn boek over het betekenisvolle in het werk van Ricoeur besluit. Over het zijn en het menselijk bestaan moet je spreken in termen van hoop, uitzien naar het andere, naar de ander die je tegemoet komt. 'Hier wordt het verlangen geboren dat vrijheid slavernij kan overstijgen, het verlangen dat het ja tot het leven de droefheid en het tragische kan overstijgen, dat de kracht om te leven sterker is dan de dood' (p. 189).

Voor Van Leeuwen is dat een bestaanservaring die wel in een talige poëtica kan worden uitgedrukt maar niet in filosofische reflectie. Het 'ja' tot het leven moet uitgezongen worden, kan ten diepste niet beredeneerd worden. Op dat punt wijkt hij af van Ricoeur, want de laatste heeft zich vanaf de jaren tachtig steeds verbeterer gestort in het verbinden van zulke niet rationeel fundeerbare hoop met de filosofische reflectie.

Een trilogie over filosofie en de menselijke tijdservaring zoals uitgedrukt in verhalen is daarvan bij Ricoeur het gevolg (*Temps et récit*, 1983-1985). Een prachtige monografie waarin de mens wordt beschreven als iemand met capaciteiten: het vermogen tot spreken, handelen, een levensverhaal vertellen en het vermogen om zich beschikbaar te maken tot een ander en die beschikbaarheid ook te verankeren in maatschappelijke structuren (*Soi-même comme un autre*, 1990). Of een massief werk over de menselijke daad van het gedenken, met de voortdurende worsteling om het verleden niet te incorporeren maar vreemd en anders te houden (*La mémoire*, 2000). En uiteindelijk *Parcours de la reconnaissance* uit 2004, waarin Ricoeur beschrijft hoe de mens tot echt kennen komt door het andere en de ander in zijn andersheid te laten staan, en zelfs erkentelijk te zijn om het andere en vreemde.

Zou Marius van Leeuwen zijn dissertatie opnieuw moeten schrijven om dit latere werk van Ricoeur allemaal te verwerken? Het fascinerende is, dat dat latere werk doorgaat op het thema van de andersheid als modus van de zinvolheid: precies het thema waarmee Van Leeuwen zijn dissertatie in 1981 besloot. In deze heeft Van Leeuwen profetische kwaliteit getoond en behoeft zijn boek geen correctie.

Op 21 december 2012 zou de wereld moeten vergaan, zo luidt in ieder geval een interpretatie van de archaïsche Mayakalender, die de afgelopen jaren uitgebreid in het nieuws is geweest. – Het is maar goed dat dit nummer van AdRem dan nog in de zomer van 2012 is verschenen, zou je kunnen concluderen. Dieper gezien drukt dit nieuwsbericht een onvermogen uit om met het andere om te gaan. De Maya's konden slechts denken in cyclische structuren: na het verstrijken van de kalender volgt een nieuwe cyclus. Daarin toont zich een

onvermogen om écht iets nieuws of anders voor te stellen. De postmoderne westerling kan zich geen verandering voorstellen dan als een catastrofe.

Wat is er met zo'n cyclische of juist wanhopig lineaire ervaring van het menselijk bestaan behoefte aan denkers die wél de waarde van het andere, de ander en verandering kunnen benoemen als een potentieel van hoop en zinvolheid. Marius van Leeuwen heeft dat als begin en beginsel van zijn wetenschappelijke arbeid neergezet en in allerlei geschriften daarna uitgewerkt. Dat blijft van waarde – ook na 21 december.